

Antoon van Aken

Verloren vrede

Copyright ©Antoon van Aken 2022 Alle rechten voorbehouden

ISBN9789464655407

Afbeelding omslag: De Britse premier Neville Chamberlain zwaaiend met het akkoord van München, september 1938.

INHOUDSOPGAVE

Proloog	p. 7
Deel 1 5 november 1937 - 1 januari 1939	p. 13
Deel 2 1 januari - 1 september 1939	p. 91
Deel 3 1 - 3 september 1939	p. 193
Noten	p. 225
Geraadpleegde literatuur	p. 233
Kaarten	p. 237
Duitse commandostructuur	p. 241
Bibliografie	p. 243

'Ik kan me geen betere aanleiding voor een toekomstige oorlog voorstellen dan Duitsland omringen met kleine staten waarvan vele nog nooit een stabiele regering hebben gehad en die allemaal te maken krijgen met een groot aantal Duitse inwoners die schreeuwen om hereniging met hun vaderland.'

Lloyd George, april 1919

'Als we Duitsland het liefst arm houden en haar kinderen laten hongeren dan voorspel ik bittere consequenties. Dan staat niets de ultieme oorlog meer in de weg die een eind zal maken aan onze beschaving.'

John Maynard Keynes, The Economic Consequence of the Peace. 1919

'Peace for our time.'

Neville Chamberlain, 30 september 1938

'Elke oorlog is in essentie een verloren vrede.'

Anoniem

PROLOOG

Op 28 juni 1919 eindigde de Grote Oorlog, die meer dan vier jaar had geduurd, met de ondertekening van het verdrag van Versailles. De belangrijkste architect van het verdrag, de Amerikaanse president Woodrow Wilson, zag echter in de maanden daarvoor veel van zijn idealen voor een wereldomvattende vrede stranden op de onverzettelijke Fransen en de sluwe Britten. Het compromis dat uiteindelijk in Versailles op tafel lag, was slechts een slap aftreksel van wat Wilson bij zijn aankomst in Parijs voor ogen stond. Critici zagen haarscherp welke potentiële risico's aan het verdrag kleefden en vreesden dat het slechts een opmaat vormde voor een nieuwe oorlog. Wilson zag dat ook wel, maar was na vijf maanden de uitputting nabij en niet meer in staat om de talrijke oneffenheden glad te strijken.

De president slaagde er in de zomer van 1919 nog wel met veel moeite in het verdrag door het Amerikaanse Congres te laten ratificeren, maar dat was wel zijn laatste belangrijke wapenfeit. Hij had lichamelijk zo zwaar geleden onder de gevolgen van de slopende onderhandelingen in Parijs dat hij in het najaar van 1919 instortte. De president kreeg een beroerte en werd nooit meer de oude. De rest van zijn termijn zat hij nog wel uit, maar het was zijn vrouw die de teugels in handen nam.

In de jaren daarna werden afzonderlijke verdragen met Hongarije, Turkije, Bulgarije en Oostenrijk afgesloten. In 1922 waren de laatste verdragen getekend en kon de Grote Oorlog definitief als afgesloten worden beschouwd. Ook in Rusland keerde de rust terug. De communisten slaagden erin de verdeelde witte coalitie in de winter van 1919 op 1920 uit te schakelen, eerst admiraal Koltsjak in Siberië en daarna het Vrijwilligersleger onder Denikin. Een poging van de Baltische baron Pjotr Wrangel om in het zuiden van Rusland een democratisch bewind te vestigen, mislukte. In april 1920 werd hij beslissend verslagen en vluchtte vanuit de Krim naar Turkije. Als laatste werden de Kaukasische staten Azerbeidzjan en Armenië door het Rode Leger onderworpen.

De Duitse politici die zo'n belangrijke rol hadden gespeeld bij het tot stand komen van het verdrag van Versailles, verdwenen één voor één van het toneel. Mathias Erzberger werd vermoord en Gustav Noske zocht de anonimiteit op. Friedrich Ebert bleef nog wel vijf jaar in het zadel. Hij overleed als *Reichspräsident* in februari 1925 en werd opgevolgd door de bejaarde veldmaarschalk Paul von Hindenburg.

Het verzet tegen het verdrag van Versailles laaide in Duitsland regelmatig ongemeen fel op. 1923 was een crisisjaar. Toen Duitsland weigerde de herstelbetalingen te voldoen, bezetten Franse troepen het Ruhrgebied, brak er een periode van hyperinflatie aan en werden er diverse pogingen ondernomen om een staatsgreep te plegen, onder andere door een groep fanatieke Duitse nationaalsocialisten onder aanvoering van Adolf Hitler.

Daarna werd ook Duitsland meegevoerd op de golf van internationale hoogconjunctuur die tot 1929 duurde. In oktober van dat jaar stortte de Amerikaanse beurs in en al snel werden ook andere landen meegesleurd in de economische malaise. Het spook van de werkloosheid strekte zijn magere vingers over de wereld uit. Europa leed zwaar onder de gevolgen.

Ook Duitsland ontkwam niet aan de neergang. De bejaarde president Paul von Hindenburg en de achtereenvolgende kabinetten hadden geen antwoord op de diepe economische crisis waarin het rijk werd gestort. Daardoor kregen ultrarechtse en ultralinkse groeperingen de wind vol in de zeilen. Vooral de uitstekend georganiseerde nationaalsocialisten onder Adolf Hitler sponnen garen bij de ellende. Ze veroverden zo'n groot aantal zetels in de *Reichstag* dat von Hindenburg uiteindelijk in januari 1933 Hitler opdroeg een kabinet te formeren. Toen die daarin slaagde en vervolgens de republiek van Weimar binnen enkele maanden verving door een dictatuur, had de dementerende von Hindenburg daar geen antwoord meer op. Direct na diens overlijden in augustus 1934 nam Hitler als *Führer*, waarin de functies van president en premier werden verenigd, de teugels van het Duitse Rijk in handen. Ook werd hij opperbevelhebber van het leger. Alle militairen in het rijk dienden een eed van trouw aan hem af te leggen

Hitler had in 1923 zijn politieke ideeën in een nogal warrig betoog met de titel *Mein Kampf* vastgelegd en eenmaal aan de macht begon hij het daarin verwoorde politieke programma met grote voortvarendheid uit te voeren. Globaal kwam dat programma erop neer dat Duitsland de ketenen van Versailles moest afwerpen door Duitse minderheden in de omringende staten weer onder Duits bestuur te brengen en het land economisch op eigen benen te laten staan. Het moest Duitsland bevrijden van mogelijke geallieerde blokkades die het rijk in de Grote Oorlog op de rand van de hongerdood hadden gebracht. Het streven naar economische onafhankelijkheid kon volgens Hitler worden gerealiseerd door de teruggave van de koloniën die Duitsland in 1919 waren afgenomen of door het veroveren van grote gebieden in het oosten.

Een derde punt op Hitlers agenda was een virulent antisemitisme, dat vooral gemotiveerd werd door de wijdverbreide, maar onbewezen gedachte dat Duitsland de Grote Oorlog verloren zou hebben door een joods-bolsjewistisch complot. Om herhaling te voorkomen moest Duitsland zich volgens Hitler ontdoen van de joden. Over de vraag hoe dat moest gebeuren was hij in 'Mein Kampf' al duidelijk: door ze het land uit te zetten en wanneer dat niet mogelijk was door de totale vernietiging.

Direct na de machtsovername door Hitler en zijn nationaalsocialisten, werd gestart met het afschudden van de ketenen van het verdrag van Versailles. Duitsland verliet in 1933 de Volkenbond, weigerde nog mee te werken aan herstelbetalingen en bezette in 1936 het gedemilitariseerde Rijnland. De geallieerden protesteerden hevig tegen de schending van deze bepalingen in het verdrag, maar daar bleef het bij. Tot daden, dat wil zeggen een militaire operatie, kwam het niet. Alleen een poging van Hitler om in 1934 Oostenrijk in het Duitse rijk op te nemen, mislukte. Vooral door toedoen van Benito Mussolini in Italië liep deze actie van de *Führer* op niets uit.

De joden in Duitsland zagen zich al snel geconfronteerd met een antisemitisch programma dat hen langzaam maar zeker uit het openbare leven moest verwijderen. Ze werden uit belangrijke functies gezet en in 1935 werd een rassenwet aangenomen die het mogelijk maakte om hun rol in de samenleving nog verder te marginaliseren.

Het economisch herstel dat gepaard ging met de machtsovername van de nationaalsocialisten, kortweg nazi's, was echter indrukwekkend. De werkloosheid verdween als sneeuw voor de zon en de gewone Duitser, die zwaar had geleden onder de recessie, kreeg het in ijlt tempo steeds beter. Oppositie tegen de dictatuur was er daardoor nauwelijks. Dat dit herstel onder andere gerealiseerd werd door een snelle uitbreiding van het leger en het opzetten van een bewapeningsindustrie, kreeg vrijwel geen kritiek.

Drie dagen na de machtsovername in 1933 sprak Hitler al twee uur lang met de legertop. Het was een nogal stoeve eerste kennismaking. De generaals waren wel gecharmeerd van het herbewapeningsprogramma dat Hitler voor ogen stond, maar schrokken van zijn plannen om in het oosten *Lebensraum* te veroveren. De dreiging van een oorlog op twee fronten, die in de Grote Oorlog de Duitsers fataal was geworden, stond de meesten nog zo helder voor ogen dat ze bepaald niet zaten te wachten op een herhaling.

In andere landen waren inmiddels ook dictaturen gevestigd. Italië was in 1922 al gevallen voor de fascistten onder Mussolini die met een mars op Ro-

me de zwakke regering eenvoudig aan de kant schoof. Hitler, die Mussolini als zijn grote voorbeeld zag, had aanvankelijk ook op dezelfde manier aan de macht willen komen, maar toen dat in 1923 mislukte, besloot hij langs parlementaire weg een dictatuur te vestigen. Daarin slaagde hij vanaf 1933 glansrijk.

In Rusland hadden de communisten hun macht feitelijk nooit meer gedeeld. Toen Lenin in 1924 overleed, ontbrandde een nietsontziende strijd om de opvolging die drie jaar later door Jozef Stalin in diens voordeel werd beslecht. Leonid Trotski, Stalins belangrijkste concurrent, werd uit de partij gezet en in 1929 zelfs gedeporteerd. Vanaf dat moment begon Stalin genadeloos de overgebleven tegenstanders te elimineren. Met de opstandige boeren in Oekraïne rekende hij af door hun oogst te confisqueren waardoor miljoenen van de honger omkwamen. Vanaf 1934 waren ook zijn oude strijdmakers niet veilig meer. In de als een uitslaande brand om zich heen grijpende terreur, werd de een na de ander, in een eindeloos lijkende reeks showprocessen, geëlimineerd. Zo gauw iemand dreigde Stalins positie te ondermijnen, ook al was dat slechts in de paranoïde wereld waarin de Russische dictator leefde, dan werd zo iemand zonder pardon uit de weg geruimd. Zelfs zijn tweede vrouw, Nadezhda Alliloeyeva, bezweek onder de ziekelijke achterdocht van haar man. In november 1932 beroofde ze zichzelf van het leven.

Berucht werd in die jaren de 'klop op de deur' van medewerkers van de geheime dienst, die niet zelden het begin betekende van een lijdensweg met afgedwongen bekentenissen, een vernederend proces en een zekere dood. Ook familieleden van de veroordeelden bleven niet buiten schot. Ze werden afgevoerd naar werkkampen in Siberië, waar het meedogenloze regime dat er heerste, voor velen eveneens het einde betekende.

Terwijl Stalin zijn positie vrijwel onaantastbaar maakte, begon Mussolini zijn invloed rond de Middellandse Zee en langs de Rode Zee te versterken. In 1912 hadden de Italianen Libië veroverd op de Ottomanen en in 1935 lieten ze een begerig oog vallen op Abessinië. Wanneer ze dat land konden bezetten, zouden de kolonies van Eritrea en Italiaans Somaliland met elkaar verbonden worden. De strijd zelf was snel beslist. Tegen het moderne wapentuig van de Italianen en de aanvallen met mosterdgas was het hoofdzakelijk met speren uitgeruste Ethiopische leger niet opgewassen. Het conflict zorgde echter voor een scheuring in het geallieerde kamp. Frankrijk en Groot-Brittannië veroordeelden het Italiaanse optreden, maar Mussolini die nog steeds vond dat Italië bij het verdrag van Versailles onheus was behan-

deld, negeerde dit. Hitler maakte vervolgens handig gebruik van de controverse door Mussolini in september 1937 groots in Duitsland te onthalen. De Italiaanse dictator was zo onder de indruk dat hij op 6 november van hetzelfde jaar in Rome een anti-cominternpact met Duitsland sloot. Bij die gelegenheid liet Mussolini aan de Duitse minister van buitenlandse zaken, Joachim von Ribbentrop weten: 'Laat de gebeurtenissen hun natuurlijke loop nemen.' Daarmee gaf hij aan Hitler het felbegeerde signaal dat die zijn gang kon gaan. Italië zou hem geen strobreed meer in de weg leggen.

DEEL 1

5 november 1937 – 1 januari 1939

1.

Op vrijdag 5 november 1937, een donkere herfstdag, ontbood Hitler de leger-top en de minister van buitenlandse zaken, Konstantin von Neurath, op de oude rijkskanselarij die sinds enige tijd door hem werd bewoond en daarom met *Führerwohnung* werd aangeduid. Geruisloos gleden de dienstauto's voor en slechts het geklak van de laarzen van de SS-bewaking was te horen toen de genodigden uitstapten en zich naar de ontvangstruimte, de grote hal midden in het voormalige Voss'chen Palais, begaven. Daar wachtten de drie adjudanten van de *Führer*: Nicolaus von Below, Karl-Jeschko von Puttkamer en Hans Jeschonnek hen op.

De minister van buitenlandse zaken meldde zich als eerste. Na von Neurath arriveerde admiraal Erich Raeder, de wat afstandelijke maar hyperintelligente opperbevelhebber van de Duitse marine. Kort na hem maakte Werner von Fritsch, de opperbevelhebber van de landmacht zijn entree, een leren aktetas onder de arm geklemd. Hij werd op de voet gevolgd door Werner von Blomberg, de wat boers ogende opperbevelhebber van de *Wehrmacht*. De vier mannen werden begeleid door hun adjudanten, chauffeurs en een expert op het gebied van wapening en grondstoffen.

De aankomst van Hermann Göring, de opperbevelhebber van de *Luftwaffe*, diende zich al van verre aan. Er werden buiten bevelen geschreeuwd en "Heil!" geroepen toen de bewaking aantrad. Daarna het gegrom van de motoren van een colonne voertuigen en opnieuw het hakkengeklap van de SS-bewaking. Kort daarna betrad de dikke generaal de hal omgeven door een bont gezelschap van adjudanten, ordonnansen en andere personen van onduidelijke signatuur. Hij begroette de aanwezigen met een joviaal gebrachte Hitlergroet die door niemand, met uitzondering van Jeschonnek, werd beantwoord en plofte vervolgens zonder iemand de hand te geven in een van de fauteuils, terwijl zijn begeleiders zich om hem heen posteerden. De blikken van verstandhouding die tussen de andere aanwezigen werden gewisseld lieten aan duidelijkheid weinig te wensen over. De al gearriveerde aristocraten beschouwden Göring als een onbehouwen lomperik, die ze weliswaar onder deze omstandigheden in hun nabijheid moesten dulden, maar die ze bij andere gelegenheden zoveel mogelijk probeerden te mijden. (1)

Sowieso bestond er tussen deze mannen weinig affiniteit. Von Blomberg stond van de vijf aanwezige militairen aan de top van de pyramide. Hij had als enige de rang van veldmaarschalk en stak met de dubbele functie van minister van oorlog en opperbevelhebber van de *Wehrmacht* ver boven de an-

deren uit. Dit zeer tot ongenoegen van von Fritsch en Raeder. Zowel de opperbevelhebber van de landmacht als die van de marine vonden dat ze als zelfstandige krijgsmachtonderdelen direct onder Hitler dienden te ressorteren in plaats van onder von Blomberg. Ze beschouwden het opperbevel over de Wehrmacht meer als een administratieve functie en waren bang dat bij een mogelijke oorlog von Blomberg hen hinderlijk voor de voeten ging lopen.

Daar kwam nog bij dat von Fritsch en Raeder in Hitler een parvenu zagen die zoveel mogelijk aan banden moest worden gelegd om een rampzalig optreden in de internationale politiek te voorkomen. Von Blomberg achtten ze beiden totaal ongeschikt om de Duitse dictator voldoende weerwoord te bieden. In het verleden hadden ze al vaak genoeg moeten constateren dat von Blomberg zich bij allerlei drieste plannen van de *Führer*, waarvoor zijzelf de wenkbrauwen optrokken, veel te meegaand opstelde.

De relatie tussen Göring en de andere drie militaire bevelhebbers was complex. Als opperbevelhebber van de Luftwaffe was Göring ondergeschikt aan von Blomberg, maar sinds 1936 had de dikke generaal enkele functies van Hitler toegeworpen gekregen die hem op economisch gebied bijna net zo machtig maakten als een minister. Hitler had hem namelijk eerst tot rijkscommissaris voor grondstoffen en deviezen benoemd en een half jaar later tot gevolmachtigde van het vierjarenplan dat Duitsland economisch onafhankelijk diende te maken en moest voorbereiden op een oorlog. Daarnaast verzamelde Göring functies alsof het postzegels betrof. Hij was minister van politie en binnenlandse zaken van de deelstaat Pruisen, rijks jachtopziener en voorzitter van de *Reichstag*.

Ten slotte behoorde Göring op persoonlijk vlak tot de entourage van Hitler met wie de Duitse dictator een ronduit vriendschappelijke relatie onderhield. Die warme gevoelens dateerden nog van de putsch in november 1923, toen Hitler een vergeefse poging deed om de macht in Duitsland via een staatsgreep naar zich toe te trekken. Göring was tijdens die actie gewond geraakt en verwierf daarmee niet alleen de status van *Alte Kämpfer*, maar ook van iemand die bereid was om zijn leven voor de *Führer* op het spel te zetten, iets wat Hitler als het ultieme bewijs van trouw zag. Geen van de andere aanwezigen had een band met hem die daar ook maar enigszins in de buurt kwam. Vanuit die positie neigde Göring er dan ook naar om op de andere bevelhebbers neer te kijken en ambieerde hij heimelijk om zelf ooit het opperbevel over de *Wehrmacht* van von Blomberg over te nemen. (2)

Kort nadat Göring gearriveerd was, werden de vijf genodigden door de drie adjudanten van Hitler naar de *Wintergarten* gevoerd, een ruime serre met uitzicht op de binnentuin, die al goeddeels door de schemering aan het zicht werd onttrokken. De begeleiders bleven in de rookkamer een wat bedrieglijke naam die nog uit de negentiende eeuw stamde. Hitler, die een hekel had aan sigaretten en andere rookwaar, had het gebruik daarvan binnen de rijkskanselarij streng verboden. Gerookt werd er dus niet.

Nadat een bediende de glazen deuren tussen de Wintergarten en de rookkamer had gesloten en de gordijnen voor de ramen dichtgeschoven, kwam Hitler binnen met enkele papieren in de hand. Hij werd gevolgd door kolonel Friedrich Hossbach die belast was met het notuleren van de bijeenkomst. Op Hossbach werd niet alleen neergekeken vanwege zijn rang, maar ook omdat hij in de hiërarchie direct onder Hitler viel en aan niemand anders verantwoording hoefde af te leggen. Von Blomberg en Raeder zagen hem daarom als een verlengstuk van de Duitse dictator en ze benaderden de kolonel met een diep gevoel van wantrouwen. Alleen von Fritsch, die Hossbach beter kende, waardeerde de kolonel, omdat die bij vraagstukken over de krijgsmacht regelmatig voor de landmacht in de bres was gesprongen.

De Duitse dictator schudde iedereen de hand en daarna namen ze plaats rond de tafel. Verdere plichtplegingen bleven achterwege. Hitler viel meteen met de deur in huis.

“Wat ik te zeggen heb,” begon hij met zijn enigszins schor klinkende stem, “is de vrucht van zorgvuldige overwegingen en viereneenhalf jaar ervaring als bewindsman. Wat ik nu ga zeggen is zo belangrijk, dat mocht ik voortijdig overlijden, dit als mijn laatste wil moet worden gezien.”

Daarmee drukte Hitler meteen een duidelijk stempel op de bijeenkomst. Het belang ervan was blijkbaar ongekend groot.

“Het doel van de Duitse politiek,” ging hij verder, “is erop gericht geweest de gemeenschap van het ras veilig te stellen en te vergroten. Dat vergroten is een kwestie van *Lebensraum*. Ik ben ervan overtuigd dat de Duitsers recht hebben op een groter gebied dan de andere volken. De toekomst van Duitsland is dus volkomen afhankelijk van de vraag of Duitsland zijn gebied zal kunnen uitbreiden.”

Het was de opmaat voor een verhandeling die bij de aanwezigen de nodige vraagtekens oproep. Want waar zou die zo noodzakelijke uitbreiding dan plaats moeten vinden? Hitler gaf zelf het antwoord.

“Niet in de afgelegen Afrikaanse of Aziatische koloniën die Duitsland ooit heeft bezeten en die bij het verdrag van Versailles verloren zijn gegaan,” stelde hij, “maar in gebieden grenzend aan het Rijk.”

De opperbevelhebber van de *Wehrmacht* en minister van oorlog, veldmaarschalk von Blomberg, voelde zich bepaald ongemakkelijk na het horen van die woorden. Hij had vier maanden eerder een aanwijzing naar de drie krijgsmachtonderdelen laten uitgaan, waarin onverbloemd werd uiteengezet aan welke gevaren Duitsland zich blootstelde indien het zich al te driest in een oorlog stortte. Na een uitvoerige inleidende tekst, waarin de mogelijkheden van militaire operaties tegen Tsjechoslowakije dan wel Oostenrijk werden geschetst, vervolgde von Blomberg met: ‘Engeland zal zich met alle economische en politieke middelen waarover het beschikt tegen ons keren. Mocht het zich met Polen en Letland verbinden dan zou dit onze militaire positie op ondraaglijke, zo niet hopeloze wijze verzwakken.’

Hitler was uiteraard van deze aanwijzing op de hoogte en moet dus geweten hebben hoezeer hij von Blomberg met deze uiteenzetting tegen de haren instreek. Dat weerhield hem er niet van om zich nogal omstandig te verliezen in de vage toekomstvisies, waar hij vaak de neiging toe had, alvorens tot de kern van zijn betoog te komen,

“De geschiedenis,” vervolgde Hitler alsof hij een college stond te geven, “heeft door de eeuwen heen, het Romeinse rijk, het Britse rijk, bewezen, dat men zijn gebied slechts kan uitbreiden door verzet te breken en risico's te aanvaarden. Teleurstellingen zijn onvermijdelijk. Er zijn nooit in de geschiedenis gebieden geweest zonder heerser en die zijn er ook nu niet. De agressor zal zich dus altijd geplaatst zien tegenover een bezitter. Twee door haat geïnspireerde landen verzetten zich tegen Duitsland: Groot-Brittannië en Frankrijk. Beide landen zijn erop tegen dat Duitsland zijn positie nog meer versterkt. Het Britse Rijk is echter niet onwankelbaar.”

Vervolgens werden zijn toehoorders getraakteerd op een wijdlopige uiteenzetting over de zwakten van de Britten: de strubbelingen in Ierland en India, de rivaliteit met Japan en de concurrentie met Italië in het Middellandse Zeegebied. Frankrijk, dat volgens Hitler sterker stond dan Groot-Brittannië, ging gebukt onder binnenlandse problemen. Zijdelings roerde hij nog de positie van Rusland aan, die hij als onberekenbaar beschouwde, maar daarom niet onbelangrijk.

Na deze verhandeling, werd de Duitse dictator concreet.

“Duitslands probleem,” verklaarde hij, “kan slechts worden opgelost met behulp van geweld en dit heeft altijd gevaren met zich meegebracht. Indien men echter het geweld met de daaraan verbonden gevaren als middel erkent, dan hoeven nog slechts de vragen 'wanneer' en 'waar' beantwoord te worden. Er moet dan met drie gevallen rekening gehouden worden.”

Duidelijker kon het niet. Hitler was bereid een oorlog te riskeren ondanks de gevaren die daar aan verbonden zouden zijn.

Er viel een korte stilte na die woorden, wat kolonel Hossbach de gelegenheid gaf om met driftige halen van zijn pen de laatste woorden van Hitler te noteren. Daarna schetste de *Führer* een vrij nauwkeurig beeld van de drie mogelijkheden die Duitsland had.

“Na dit jaar,” zei hij, “is er van ons standpunt uit bezien slechts een ontwikkeling in ongunstige zin te verwachten. De uitrusting van landmacht, vloot en luchtmacht is nu vrijwel voltooid. Uitrusting en bewapening zijn gemoderniseerd; uitstel brengt het risico van veroudering met zich mee. Vooral wat speciale wapens betreft kan geheimhouding niet altijd worden gegarandeerd. Onze relatieve kracht vermindert snel wanneer in de rest van de wereld de bewapening wordt opgevoerd. Bovendien verwacht de wereld een aanval van ons en worden er van jaar tot jaar meer tegenmaatregelen getroffen. Terwijl de rest van de wereld de bewapening opvoert, zijn wij genoodzaakt om over te gaan tot het offensief. Niemand weet hoe de situatie in de jaren 1943 tot 1945 zal zijn, maar één ding is zeker: wij kunnen niet langer wachten. Het probleem van de Duitse *Lebensraum* moet dus voor 1945 zijn opgelost.”

Vervolgens schetste Hitler nog twee scenario's waarbij een onmiddellijk ingrijpen noodzakelijk werd en wel wanneer Frankrijk innerlijk verdeeld raakte dan wel in een oorlog terechtkwam met Italië. In beide gevallen zou van de Franse zwakte moeten worden geprofiteerd door Oostenrijk en Tsjechoslowakije in te lijven. Polen zou, zo verwachtte hij, neutraal blijven, maar hoe Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland zouden reageren was onzeker. Hij gaf echter aan ervan overtuigd te zijn dat een reactie van die kant uitermate onwaarschijnlijk was. Hij meende dat de Britten de Tsjechen al hadden afgeschreven en dat Frankrijk weinig zin zou hebben om alleen tegen Duitsland de wapens op te nemen.

“De voordelen die de annexatie van Tsjechoslowakije en Oostenrijk met zich mee brengen,” ging de Duitse dictator verder, “zijn enorm. Betere strategische grenzen, het vrijmaken van militaire eenheden voor andere doelein-

den, een toename van de bevolking met twaalf miljoen Duitsers, een gebied dat voldoende is om vijf à zes miljoen Duitsers te voeden en mankracht voor twaalf extra divisies.”

Hitler legde uit dat hij dit allemaal ongehinderd kon doen, omdat hij rekenende op een Frans-Italiaans conflict. De Spaanse burgeroorlog probeerde hij slechts te verlengen, omdat daardoor Italië op gespannen voet met Frankrijk en Groot-Brittannië bleef verkeren, waardoor een oorlog tussen die landen onafwendbaar leek. Een aanval van Frankrijk zonder de steun van de Britten en met het vooruitzicht dat een offensief te pletter zou lopen op de Duitse versterkingen in het westen, was niet waarschijnlijk. (3)

Daarom wilde Hitler het tempo van de Duitse expansie verhogen. In het westen was Frankrijk extra verzwakt door het feit dat België overschakelde op een politiek van strikte neutraliteit. Groot-Brittannië was bereid Frankrijk te steunen bij een Duitse aanval, maar maakte wel duidelijk dat deze steun zich niet uitstreckte tot de Franse bondgenoten in Oost-Europa. De zwakte van de Sovjet-Unie werd nog vergroot door de grootscheepse zuiveringen die Stalin in de zomer van 1937 in de militaire top had doorgevoerd.

Hitler was zich er echter van bewust dat zijn regime, dat zich ten koste van veel luxe artikelen op de herbewapening had gestort, onmogelijk lang dergelijke offers van het Duitse volk kon blijven vragen. Slechts door het tempo van zijn buitenlandse politiek op te drijven, kon hij zijn eigen dictatoriale macht veilig stellen, de inflatoire gevolgen van de herbewapening te gengaan en de dynamiek van de nazistaat handhaven. (4)

De aanwezigen, met name von Blomberg, von Fritsch en von Neurath waren ontsteld en maakten allerlei tegenwerpingen. Niet omdat ze de voorstellen van de *Führer* immoreel vonden, maar omdat ze niet geloofden dat Duitsland al klaar was voor een oorlog. Bovendien waren de gevaren waar de Duitse dictator op wees voor hen onacceptabel. Het zou het land waarschijnlijk in dezelfde uitzichtloze tweefrontenoorlog storten als tijdens de Grote Oorlog en net als toen kon dat slechts eindigen met een nederlaag of een vernederende wapenstilstand.

Voor Hitler werd op dat moment duidelijk dat von Blomberg, von Fritsch en von Neurath hem niet steunden. Aan von Blomberg ergerde hij zich al veel langer. Tegen intimi zei hij bij herhaling dat de minister van oorlog met zijn brede rug tussen hem en de *Wehrmacht* stond.

Toen de deuren tussen de *Wintergarten* en de rookkamer weer geopend werden, was het inmiddels kwart over acht 's avonds. De adjudanten en

chauffeurs hadden zich al die tijd afgevraagd waarom het onderhoud zo lang duurde. Niemand die het antwoord wist, maar toen de minister en de militaire bevelhebbers met strakke gezichten naar buiten kwamen, bleek dat wat er ook besproken mocht zijn, dit voor een aantal van de aanwezigen geen onverdeeld genoeg moest zijn geweest. Terwijl de dienstwagens in de duisternis verdwenen, was voor Hitler één ding duidelijk: wilde hij zijn plannen doorvoeren dan zou hij zich eerst van de legertop en van von Neurath moeten ontdoen. (5)

2.

Hitlers obsessie met gebiedsuitbreiding was voor iedereen die hem beter kende niet nieuw. Vanaf 1923, toen zijn politiek pamflet *Mein Kampf* verscheen, had hij er nooit een geheim van gemaakt dat Duitsland haar *Lebensraum* in het oosten moest veroveren en dat alles aan dat doel ondergeschikt diende te worden gemaakt. Wat Hitler op deze gedachten bracht, is nooit helemaal duidelijk geworden, maar het meest voor hand ligt dat hij ze bij Karl Haushofer vandaan haalde. Haushofer begon vlak na de Grote Oorlog met de uitgifte van het *Zeitschrift für Geopolitik*, dat een enorme invloed uitoefende op de Duitse publieke opinie. De publicaties waren er zonder uitzondering op gericht Duitsland aan te sporen om op een agressieve manier *Lebensraum* te veroveren. In het buitenland had men echter nauwelijks oog voor de gretigheid waarmee ze in Duitse nationalistische kringen werden gelezen. In de Verenigde Staten publiceerde Deswent Whittlesey er een boek over waarin hij constateerde dat de ambities van Hitler en de hele nazi-doctrine een kolossaal en zorgvuldig ontworpen plan was om de wereld te veroveren en dat met meedogenloze precisie werd uitgevoerd, maar ook dat trok weinig aandacht. (6)

Het hoofdstuk in *Mein Kampf* over *Ostorientierung und Ostpolitik* is voor een belangrijk deel op Haushofers ideeën gebaseerd. Karl Haushofer ging ervanuit dat de staat een organisme, een levend wezen is en dat dit organisme zou gehoorzamen aan wetten die algemeen geldend waren in de biologie. Dat standpunt was niet nieuw. Leopold von Rancke (1795-1880) had die gedachte al eerder uitgewerkt, waarbij hij de staat zag als een product van een eeuwenlange natuurlijke groei, hoog verheven boven het menselijk alledaagse en daarom ook niet onderworpen aan menselijke kritiek. Het samen met een regering beraadslagen door de burgers, of wat naar zijn mening nog erger was, mee beslissen, wees von Rancke volstrekt af. Ieder mens had bin-

nen de staat zijn eigen taak, de een was geroepen tot de landbouw, de ander tot de handel en weer een ander tot regeren. Daarom was er volgens von Rancke ook geen controlerend orgaan nodig en evenmin een grondwet.

Dit idee werd door Constantin Frantz verder uitgewerkt in zijn in 1870 gepubliceerde werk *Die Naturlehre des Staates*. Frantz ging er daarbij gemakshalve vanuit dat het organische karakter van de staat als een onomstotelijke waarheid kon worden beschouwd, dat geen verder bewijs nodig had. De democratische monarchie serveerde hij af met de omschrijving van een '*sich selbst widersprechendes Missgeburt*.' Toen Hitler in februari 1933 voor het eerst de legerleiding toesprak en het daarbij had over 'de kanker van de democratie', klonk dit bijna als een echo van de woorden van Frantz. (7)

Om iets te kunnen begrijpen van wat Hitler dreef en hem er uiteindelijk toe bracht zich tegen de wens van zijn meeste generaals in, in een riskante, mogelijk allesvernietigende oorlog te storten, moet vooral oog hebben voor de ideeën over politiek en staat zoals die zich in de negentiende eeuw in Duitsland ontwikkelden en uiteindelijk hun weerslag vonden in het geopolitieke denken van Haushofer. Het Duitse imperialisme was juist daarom zo agressief, omdat Duitsland vergeleken met andere grote mogendheden eigenlijk te laat was om nog belangrijke en grote koloniale gebieden te kunnen bemachtigen.

Dit streven naar ruimte werd door Friedrich Ratzel (1844-1904), een leerling van de beroemde Berlijnse geograaf Carl Ritter (1779-1859), in de organische kijk op de staat geïntroduceerd. Elke strijd in de natuur was naar Ratzels oordeel een strijd om ruimte, om *Lebensraum* en pas wanneer voldoende ruimte verzekerd was, kon men het bestaan veilig gesteld achten. (8)

Daar kwam bij dat Duitse generaals oorlog steeds meer gingen zien als een toestand die los stond van de politiek. Had de Pruisische generaal Carl von Clausewitz aan het begin van de negentiende eeuw oorlog nog gedefinieerd als '*eine blosse Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln*', zijn opvolgers beschouwden oorlog als een noodzaak om gezonde, kiemkrachtige rassen de mogelijkheid te bieden zich te ontdoen van minderwaardige in verval geraakte soortgenoten. Een soort '*survival of the fittest*' dat weliswaar losjes was gebaseerd op de ideeën van Darwin, maar daar in feite ver vanaf stond. Alsof Darwin geleerd had dat de doelmatigheid in de natuur het gevolg was van het uitroeien van het ondoelmatige, zo begonnen Duitse officieren oorlog te zien als een doelmatig natuurlijk proces dat juist daardoor ook ethisch acceptabel genoemd kon worden. Tijdens de Grote Oorlog werd

die houding nog verder versimpeld door het militarisme te zien als ‘*die Wirklichkeit heldischer Grundsätze*’.

Ulrich von Wilamitz-Moellendorf, een beroemd classicus van de universiteit van Berlijn, zag de oorlog zelfs als een middel om de maatschappij te zuiveren van lamlendigheid, wellust en het najagen van materieel gewin. ‘*Nun ziehen unsre Jünglinge hinaus,*’ zo schreef hij in een van zijn meest theatrale momenten, ‘*und die heilige Glut der frischesten Lebensfreude leuchtet aus ihren Augen, wenn sie in den Tod gehen*’.

Een van die *Jünglinge* was Adolf Hitler, die zich in 1914 vrijwillig aanmeldde en vervolgens vier jaar in de hel van de loopgravenoorlog aan het westelijk front verbleef. En wat hij daar zag vervulde hem niet met afschuw, maar met de gedachte dat strijd eigenlijk de enige natuurlijke vorm van bestaan is en daarmee het wezen van ontwikkeling en vooruitgang. Door strijd werd de schepping tot wat zij was en werd tegelijkertijd haar diepere zin en harmonische schoonheid ontdekt. Daarom bestond tussen staten maar één normale verhouding: oorlog of voorbereiding tot de oorlog. Alleen tot de strijd bereide en toegeruste staten hadden recht van bestaan.

En net als voor de gezondheid van het dierlijke lichaam, was ook voor de gezondheid van staten hygiëne noodzakelijk. Die gezondheid kon ondermijnd worden door het binnendringen van *Fremdkörper*. Het was noodzakelijk om het lichaam vrij te houden van *Fremdkörper* of, zo ze er waren binnengedrongen, ze eruit te verwijderen. Het volk, het ras, moest daarom vrij blijven van vreemde elementen, omdat die een gevaar opleverden voor het organisme. (9)

Alleen vanuit een dergelijk explosief mengsel van wat algemeen beschouwd werd als pseudowetenschappelijke larienkoek, valt te verklaren dat nazi-Duitsland enerzijds als eerste land ter wereld wetten uitvaardigde waarin dieren mishandeling strafbaar werd gesteld, terwijl tegelijkertijd miljoenen joden sociaal, economisch en juridisch werden buitengesloten. Dat kwam ook en vooral, omdat Hitler erin slaagde dit verwrongen wereldbeeld uit de obscuriteit van een politieke splintergroep te tillen en zelfs een tot in intellectuele kringen gangbaar gedachtengoed te maken.

Arthur Seyss-Inquart, een intelligente Oostenrijkse jurist en aanhanger van Hitler verklaarde, zonder zelfs maar met de ogen te knippen: “De joden zijn voor ons (...) de vijanden, met wie wij noch tot een wapenstilstand, noch tot een vrede kunnen komen.(...) Wij zullen de joden raken waar wij hen aantreffen en wie met hen meegaat heeft de gevolgen te dragen. De *Führer*

heeft verklaard dat de joden in Europa hun rol hebben uitgespeeld en derhalve hebben zij hun rol uitgespeeld.”

De eigenlijke term geopolitiek, waarop Hitler zijn ideeënwereld voor een belangrijk deel baseerde, werd merkwaardig genoeg niet bedacht door een Duitser, maar door de Zweedse hoogleraar in de staatsleer Rudolf Kjellén (1864-1922). Kjellén zette zijn gedachten over geopolitiek in een aantal publicaties uiteen. De eerste daarvan, *Die Grossmächte der Gegenwart*, verscheen in 1914, bleef in Zweden vrijwel onopgemerkt, maar beleefde in Duitsland achttien drukken. Ook latere werken van hem vonden in Duitsland gretig aftrek. (10)

Het is niet onwaarschijnlijk dat Karl Haushofer, die in de Grote Oorlog als officier zowel aan het westelijk als aan het oostelijk front dienst deed en bij de wapenstilstand in 1918 als *Generalmajor* een reservedivisie commandeerde, deze werken gelezen heeft. In ieder geval stortte hij zich na zijn demobilisatie op de door Kjellén geformuleerde geopolitiek en probeerde deze nog meer te laten aansluiten op de Duitse situatie. Daarbij heeft ongetwijfeld het feit dat Duitsland in 1918 dicht bij het verwezenlijken van de status van *Grossmacht* was, een belangrijke rol gespeeld. Want na de vrede van Brest-Litovsk van 3 maart 1918, waarbij Rusland onder meer Polen, Estland, Letland, Litouwen en Oekraïne afstond, had Duitsland meer dan het aan het begin van de Grote Oorlog had durven dromen. Alleen vrede met de westelijke geallieerden stond de status van wereldmacht nog in de weg. Maar in plaats daarvan stortte het westelijk front ineens en bleken daarna ook de posities in het oosten niet meer houdbaar. De teleurstelling daarover was in Duitsland in brede kringen zo groot, dat men verbitterd op zoek ging naar een zondebok en die al snel vond in het joods bolsjewisme, dat van binnenuit de Duitse kracht zou hebben uitgehold en via een dolkstoot van binnenlandse onrust de voor het grijpen liggende overwinning alsnog zou hebben gesaboteerd. Op deze voedingsbodem van frustratie en woede, aangewakkerd door de als buitenproportioneel ervaren vredesvoorwaarden van het Verdrag van Versailles, konden de latere nazi-theorieën over *Fremdkörper*, waarmee vooral de joden werden geassocieerd, welig tierden.

Onder de aanhangers van Haushofer bevond zich in 1920 Rudolf Hess, die kort daarna bevriend raakte met Adolf Hitler. Hoewel het nooit met zekerheid is vastgesteld, is het waarschijnlijk Hess geweest die Hitler attent maakte op Haushofer en de geopolitiek. Zeker is wel dat Hitler in 1922 door Hess

in de zogenaamde *Juni-Klub*, een vereniging van intellectuele geopolitieke gelijkgestemden, werd geïntroduceerd. (11)

In 1923 was Haushofer politiek adviseur van de *Bund Oberland*, die in februari 1923 een bondgenootschap met de Nazi-partij sloot en later dat jaar Hitler steunde bij zijn mislukte staatsgreep. Na voor deze *coup d'état* te zijn veroordeeld, werd Hitler opgesloten in de vesting Landsberg, waar hij het eerste deel van *Mein Kampf* schreef, daarbij geholpen door Rudolf Hess. Haushofer kwam regelmatig op bezoek om Hitler boeken te brengen, onder andere van Ratzel en Kjellén.

Van veel meer betekenis voor Hitler was echter het voortdurende persoonlijke contact met Hess, die alle kennis over internationale politieke verhoudingen aan Haushofer te danken had. De invloed van Haushofer op Hitler bij het tot stand komen van *Mein Kampf* en op diens politieke meningsvorming ging dus via Hess en via boeken die Haushofer naar Landsberg bracht. (12)

Haushofer beschouwde Sovjet-Rusland en de Verenigde Staten als de grootsten onder de groten. Beide staten beschikten over een reusachtige bevolking en grondstoffenreserves en bovendien over ruimte, waardoor vitale delen, zoals mijn- en industriegebieden praktisch onkwetsbaar waren. Met betrekking tot Rusland kwam hier bovendien nog bij, dat Haushofer onvoorwaardelijk geloofde in de theorie dat wie Europees Rusland beheerste, ook Aziatisch Rusland in zijn macht had en daardoor Azië en vervolgens de hele wereld kon beheersen. (13)

Na de machtsovername in 1933 door de nazi's, maakte Haushofer de geopolitiek volledig dienstbaar aan de nazi-ideologie door er als het ware een wetenschappelijke status aan te verlenen. In dat jaar deed Haushofer overigens enkele toekomstvoorspellingen, die voor de rommelige, hevig manipulerende pseudowetenschapper opvallend goed onderbouwd waren. Zo schreef hij in dat jaar dat een oorlog tussen de Verenigde Staten en Japan niet kon uitblijven, omdat beide landen snel in bevolking toenamen en daarom hun *Lebensraum* moesten uitbreiden. De uitbreiding van de Verenigde Staten ging volgens Haushofer van oost naar west, die van Japan naar het westen, zuiden en zuidoosten, waardoor de *Kraft- und Stosslinien* van beide landen elkaar kruisten. De problemen die daardoor in dat gebied ontstonden, konden alleen maar worden opgelost door een gewapend treffen.

Dezelfde situatie bestond in de Middellandse Zee, schreef Haushofer in 1933. Hier ging het tussen Italië en Groot-Brittannië. Voor de Britten was de Middellandse Zee de slagader van het imperium, voor Italië, dat zo duidelijk